

Pavlíková, Ludmila

**Co ukazuje konfrontace některých ruských a českých termínů
ve stručném vícejazyčném lékařském slovníku**

Opera Slavica. 1995, vol. 5, iss. 4, pp. 51-54

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117039>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

CO UKAZUJE KONFRONTACE NĚKTERÝCH RUSKÝCH A ČESKÝCH TERMÍNŮ VE STRUČNÉM VÍCEJAZYČNÉM LÉKAŘSKÉM SLOVNÍKU¹

Ludmila Pavlíková

1. Citovaný čtyřjazyčný slovník (Č-L-A-R) obsahuje asi 6 000 nejfrekventovanějších medicínských výrazů, převzatých ze současné odborné literatury, z ruské encyklopedie a z encyklopedických slovníků. Vybrané termíny uváděné v tomto sdělení představují pouze malou ukázkou bohatých možností konfrontace slovní zásoby našich dvou blízkých slovanských jazyků.

2. Lékařská čeština - a stejně tak i ruština - přejímají většinu termínů z latinského a řeckého základu. Čeština do té míry, že české ekvivalenty se takřka nepoužívají a vyšly z jazykového povědomí lékařské veřejnosti. Dochází zde pak k dvoj- i vícetvarům, z nichž některé mohou být nepřesné, případně i chybné. Např. tři názvy téže kosti: *lod'ková-lod'kovitá-člunková (os navicular-re)*; dva názvy pro *duodenum*: *dvanáctník* (správně anatomicky) - *dvanácterník* atd.

Ruština i přesto, že pro většinu pojmů má označení původu latinského a řeckého, dává důsledně přednost adekvátním výrazům domácím, a to i ve sděleních vysoce odborných. Domácí ruské termíny jsou často doslovným překladem z latiny, jako např.: *musculus sternokleidomastoideus (kývač)* - *грудиноключичнососковая мышца*; *rectum (konečník)* - *прямая кишка*. To platí především o termínech anatomických, histologických apod.

2.1. Vliv latiny a řečtiny je dominantní také v terminologii klinické, avšak současně zde pozorujeme internacionalizaci odborného lexika ve prospěch moderních světových jazyků, např. němčiny (*инприц - die Spritze - stříkačka*), někdy francouzštiny (*лаваж - lavage - promývání*), v posledních letech však především angličtiny (*бай-пасс - by-passe; компьютер - computer; лазер - laser*). Ve srovnání s češtinou však není ruština v oblasti lékařských termínů angličtinou tak silně ovlivněna.

¹ Stručný vícejazyčný lékařský slovník I, II. Praha 1990 - Brno 1991.

2.2. Přejaté termíny se řadí v ruštině podle zakončení k příslušným deklinačním typům (*астма - школа; сифилис - завод...*) - na rozdíl od češtiny. Často zde - rovněž na rozdíl od češtiny - zůstává i původní koncovka. Srovnej např. české *blastom* a ruské *бластома* (označení pro celou řadu novotvarů: *меланома, миома, карцинома...*).

2.3. U méně frekventovaných přejatých odborných termínů někdy dochází i ke kolísání v přízvuku. Srovnej: *феномён, фотомётрия, хориён, кариес - каридз...*

2.4. Pro přejímání cizích slov z latiny pravděpodobně neexistuje jednotné kritérium; srovnej např.: *akutní* (1. *острый* 2. *неотложный /помощь/*) a *chronický* (*хронический*). Podobně ruština nepřejala poměrně dosti frekventované cizí výrazy typu: *interní* (*внутренний*), ale také *терапевтический*, *benigní* (*доброкачественный*), *maligní* (*злокачественный*), *pozitivní* (*положительный*), *negativní* (*отрицательный*), *paúzea* (*противный порыв*), *mandibula* (*нижняя челюсть*), avšak existuje *мандибулярный*, *mediastinum* (*средостение*, ale existuje *медиастинальный* vedle *средостенный*).

3. V oblasti odborné terminologie, stejně jako i v jazyce obecném, zaujímá v procesu tvorby nových termínů přední místo derivace.

3.1. V češtině existuje řada výrazů, označujících fyziologicky negativní (patologický) důsledek určitého stavu. Je pro ně typický prefix *ne-* a sufix *-ost*. Paralelní výrazy v ruštině se v některých případech odlišují. Srovnej: *nedomykavost* - *недостаточность* (ruština stejně jako např. angličtina zde vycházejí z latinského *insufficiencia*, v češtině je slovní základ domácí); *nedostatečnost* - *недостаточность*; *nedopořepnost* - *недоношенность*; *nedoslýchavost* - *тугоухость*; *neplodnost* - *бесплодие, неплодие* - ale také: *бесплодность*; *nespravost* - *бессонница*; *nesouměrnost* - *асимметрия, асимметричность, несимметричность, несоразмерность*.

Jak vidno, různá se čeština a ruština v některých případech v předponě (*не-х бес-х а-*) nebo v příponě (*-ость х -ие*). Výrazně se odlišuje termín *тугоухость*, který vznikl v ruštině složením adjektiva a substantiva, zatímco v češtině je odvozen od slovesa.

3.2. Prefix *nad-*, ať už ve významu 'výše než' nebo 'nadměrně', má v ruské lékařské terminologii ve srovnání s češtinou rovněž více možných ekvivalentů. Např.: *nadbradový* - *надподбородочный* (*над-* + *под-*); *nadbříškový* - *подложечный* (*область*) *х надчревный* (*артерия*); *nadbytek* - *избыток*; *nadpočetný* - *превосходящий нормальное количество; сверх нормы*.

Zhruba lze říci, že českému prefixu *nad-* ve významu "lokalizovaný nad něčím, výše než" odpovídá v ruštině tentýž prefix, při abstraktním charakteru prefixu *nad-* označujícím nadbytek, přebytek či velké množství jsou v ruštině varianty jiné.

3.3. Sufix *-ní* u českých dějových substantiv² vyjadřujících průběh určitého procesu v lidském těle je v češtině běžný; v ruštině je adekvátní sufix *-nie*, avšak navíc zde dochází k odvozování od složeného základu; zaznamenáváme tedy derivační a současně i kompoziční složku podléjící se na vzniku nového termínu. Srovnej: *močení* - мочеиспускание; *krvácení* - кровоизлияние, кровотечение; *rosení* - отделение; *trávení* - пищеварение; *točení (hlavy)* - головокружение; *kroužení (trupet)* - вращение; *zvracení* - рвота; *štíření* - расщепление; *kvašení* - брожение; *kojení* - вскармливание грудью.

Jde většinou o procesy související s vylučováním (*-испускание, -излияние, -отделение*); výrazně se odlišuje pouze *рвота*. K termínům odvozeným od nesložených výrazů patří například *вращение* (ale *головокружение!*), *брожение*, *расщепление*. Odvozeno od slova *кожа* a doplněno o substantivum, které je součástí termínu, je ruský protějšek českého pojmu *kojení*.

3.4. Tvrzení, že čeština využívá ve srovnání s ruštinou bohatších derivačních možností,³ lze na základě našich konfrontačních výzkumů potvrdit (srovnej např.: *filtrovatelný* - способный проходить через поры фарфорового фильтра; *fibriňotýtický* - относящийся к расщеплению фибрина; *fibroplastický* - образующий волокнистую соединительную ткань; *hemostatikum* - кровоостанавливающие, гемостатические средства), avšak někdy nacházíme v odborném jazyce i situace opačné, jako je tomu v případě domácích varianty cizího výrazu *infekční*. Vedle jednoznačného internacionálního *инфекционный* existují tři různě derivované podoby výrazu domácího. Změna sufixu signalizuje současně i změnu významu: *заразный* (болезнь) - *заразительный* (моллюск) - *заражающий* (доза). Podobně např. i: *hermetický* - герметический, герметичный; *hlenový* - слизевой, слизистый; *hojení* - заживание, заживление. Zde význam zůstává stejný i při změně sufixu.

3.5. Je možno sledovat a srovnávat celou řadu českých sufixů a konfrontovat je s odpovídajícími variantami v ruštině, a to zvláště u takových typů, jako jsou např.: sufix *-natý*: *horečnatý* - температурный (реакция), лихорадочный (состояние), лихорадящий (больной), горяченький, фебрильный; sufix *-ovitý*: *houbovitý* - грибовидный; грибообразный, грибоподобный, губчатый (вещество); sufix *-ní*: *krvinný* - кровяной (пластинка), кровеносный (сосуд), (плазма) крови; sufix *-ivý*: *léčivý* - лекарственный (травы); лечебный; sufix *-iční*: *inhibiční* - тормозящий (рефлекс); тормозной (процесс); sufix *-ský*: *lékařský* - врачебный, медицинский. Naopak jediný výraz v ruštině (*kostňný*) může suplovat dva významově odlišené odborné přívlastky v češtině (*kostní* nebo *kostěný*).

3.6. Sloves-termínů vysloveně medicínského charakteru nacházíme v lékařské terminologii poměrně málo - viz např. *допытат* - *смыкаться*. Připustíme-li,

² Šmilauer, V.: Nauka o českém jazyku. Praha 1972, s. 83.

³ Žuža, S.: Diference ve složení ruské a české slovní zásoby. In: SPFFBU, A 39, 1991, s. 54.

že tuto kategorii lze vůbec za termíny považovat, pak se objeví celá řada sloves v češtině s jednotným zakončením, jejichž protějšky v ruštině mají buď odpovídající koncovku připojenou k přejatému slovnímu základu, nebo jsou naopak uživateli přeloženy do mateřského jazyka. Proč v některých případech tak a v jiných jinak, to je prozatím nevyřešená otázka. Srovnej např.: *inkubovat* - *инкубировать*; *inhalovat* - *ингалировать, вдыхать*; *intoxikovat* - *отравить, отравлять*.

3.7. Obdobná je i nejednotnost v ruských variantách adjektiv řeckého původu, jako jsou např.: *imunogenní* - *вызывающий иммунитет*; avšak *patogenní* - *патогенный*; *endogenní* - *эндогенный*.

Tato problematika přesahuje do další kapitoly, protože výše uvedené a podobné příklady lze považovat již za kompozita.

4. Vzhledem k tomu, že kompozice je vedle derivace nejčastější způsob obohacování ruské slovní zásoby, dovolíme si v rámci srovnání lékařské češtiny a ruštiny malou exkurzi i do této oblasti.

Ruština má mnoho složených adjektivních termínů, jejichž vznik je často dán doslovným překladem latinského pojmenování. Jde o výrazy složené ze substantiv (*грудноключичнососковая мышца*), z adjektiva a substantiva (*соединительнотканный*), z adverbia a adjektiva (*поперечнополосатый*), z číslovky a adjektiva (*двуглавый*), ale také z předložky a substantiva, případně předložky a adjektiva. Konkrétně to může být např. předložka *mezi* a) ve spojení se substantivem: *mezimozek* - *промежуточный мозг*; *mezihruď* - *средостение* (překlad z latinského *mediastinum*); *meziprodukt* - *промежуточный продукт*; *mezistupeň* - *промежуточная ступень (стадия)*; *mezivrstva* - *прослойка*;

b) ve spojení s adjektivem: *mezižební* - *межреберный*; *meziobratlový* - *межпозвоночный*; *meziúňičný* - *межклеточный*.

Ve spojení *mezi* se substantivem odpovídá českému kompozitu ruský dvouslovný výraz, jde-li o spojení s adjektivem, je předložka zkrácena do podoby *mež-* (srovnej však s ruským nemedicínským *международный*). Výjimku tvoří termín *mezivrstva* - *прослойка*, mimo jiné zdroj častých chyb při určování rodu substantiva *слоу* Čechy. Analogicky tvaru *прослойка* tvoří se i chybný tvar **слоика*.

5. Závěrem. Bylo by možno uvést ještě mnoho poznatků srovnávacího charakteru, avšak rozsah příspěvku je limitován. Další perspektivy konfrontačního výzkumu v oblasti české a ruské lékařské terminologie jsou podmíněny dostatečným přisunem ruské odborné medicínské literatury do České republiky. Je velmi pravděpodobné, že i v lékařské ruštině se bude prosazovat ve větší míře než dosud vliv angličtiny, a to v souvislosti s probíhajícími politickými změnami i s celosvětovým trendem.